tijdschrift voor sociologie

SPORT EN INBURGERING
Een empirische analyse van de relatie tussen sportbeoefening en sociaal kapitaal

Jeroen Scheerder, Guy Pauwels & Bart Vanreusel

1. INLEIDING

Wanneer we 'burgerschap' begrijpen als het volwaardig kunnen participeren in alle aspecten van de samenleving, dan lijkt het aannemelijk dat ook de actieve sportdeelname hiertoe behoort (Collins, 2003: 69). Sportbeoefening wordt dan beschouwd als een vorm van sociale participatie. Actief deelnemen aan sport, op de eerste plaats de clubgeorganiseerde variant, is een aspect van het deelhebben in of het deel uitmaken van de samenleving – of kort geformuleerd: *actief* burgerschap. Vanuit dit perspectief is het begrijpelijk dat de sport talrijke en belangrijke maatschappelijke functies en betekenissen toegedicht wordt (De Knop & Hoyng, 1998; Van Bottenburg & Schuyt, 1996; Vanreusel & Bulcaen, 1992). Sport zou mensen, letterlijk en figuurlijk, met elkaar laten 'interageren' waardoor ze dichter bij elkaar gebracht worden, met elkaar samenwerken, vertrouwen in elkaar stellen, …. De actieve deelname aan sport zou aldus inburgerend, socialiserend, integrerend, emanciperend, zingevend, kortom democratiserend werken.

In een aantal beleidsinitiatieven wordt sport inderdaad expliciet als *social glue* aangewend opdat deze vorm van participatie zou bijdragen tot de versterking van het sociale weefsel. In de richtinggevende beleidsnota *Strategisch Plan voor Sportend Vlaanderen* (1) (Martens, 1997: 15) wordt bijvoorbeeld de sociaal-integratieve waarde van sportdeelname, als een belangrijke maatschappelijke functie van sport, naar voren geschoven. Meer bepaald hanteert de Vlaamse overheid de vermeende sociaal-integratieve functie van sportdeelname in het kader van (i) het integratiebeleid ten aanzien van kansarme bevolkingsgroepen, (ii) het detentiebeleid, en (iii) de samenwerkingsontwikkeling met Zuid-Afrika (Vlaams Parlement, 2000a; 2000b; 2001;

2002). Vanuit de belangrijke sociale en economische rol die vrijwilligers in de sportsector vervullen, refereren ook sportfederaties en sportclubs steeds meer aan de maatschappelijke functie van de sport (Laporte et al., 1997; Taks & De Knop, 2002; Vanfraechem-Raway & Levarlet-Joye, 2000). Ook heel wat organisaties – veelal actief buiten de sport, i.c. de justitiële en welzijnssector – hebben de maatschappelijke waarde van actieve sportbeoefening ontdekt in de afgelopen decennia (cfr. Knops et al., 1992). Bekend zijn de talrijke initiatieven waarmee de *Koning Boudewijnstichting* vanaf het einde van de jaren tachtig tracht bij te dragen tot een betere sociale integratie van maatschappelijk kwetsbare jongeren door middel van sportactiviteiten (zie bijvoorbeeld De Mol et al., 1995; 2000; Goyvaerts, 1994).

In deze bijdrage staat de relatie tussen sport en sociaal kapitaal centraal. Met 'sport' wordt hier op de eerste plaats de actieve sportdeelname bedoeld, al dan niet in een clubgeorganiseerde context. Eerder sporadisch zal ook een link gelegd worden met de niet-actieve sportdeelname (vrijwilligers in de sportvereniging) en de passieve sportconsumptie (i.c. het bijwonen van een sportmanifestatie). Hoe we 'sociaal kapitaal' concipiëren wordt hierna toegelicht.

2. SPORT EN/ALS SOCIAAL KAPITAAL

De verwachtingen die aan sportparticipatie – als een vorm van burgerparticipatie – gekoppeld worden, kunnen gemakkelijk begrepen worden in het licht van een aantal maatschappelijke ontwikkelingen. Tekenen van sociale desintegratie spelen daarin een belangrijke rol. Gedurende de laatste decennia zijn in heel wat Westerse landen gevoelens van onverschilligheid, onveiligheid, onbehagen, wantrouwen, … steeds meer toegenomen (Fukuyama, 1995). Tegelijkertijd is er sprake van een terugloop van maatschappelijke participatie in bijvoorbeeld kerk en politiek en is er de toename van een meer individu-georiënteerde, consumentistische en calculerende houding van burgers ten aanzien van elkaar en jegens de overheid (Klingemann & Fuchs, 1995). Deze trend tot individualisering is sterk ingegeven door de toenemende complexiteit van de samenleving, de stijging van het opleidingsniveau en de afnemende invloed van traditionele instituties (Beck, 1992). Een toenemende autonomie van het individu komt op de voorgrond en gaat gepaard met een verschraling aan sociale contacten.

Voor een herstel van de sociale cohesie wordt onder meer gekeken naar de invloed van (participatie in) het verenigingsleven en het maatschappelijke middenveld. De sociaal-integratieve waarde van verenigingsparticipatie zou gelegen zijn in de bijdrage tot verwezenlijking van 'sociaal kapitaal', het modern wervend politiek alternatief voor het oudere sociologische begrip 'coöperatief vermogen' (Knol et al., 2002: 16). Het begrip 'sociaal kapitaal' werd academisch opnieuw in het daglicht geplaatst door invloedrijke auteurs, waaronder Bourdieu (1986), Coleman (1988), Lin (2001), Portes (1998) en Putnam (1993). Tot op heden ontbreekt een eenduidige definitie voor het concept, waardoor het tot een containerbegrip verwordt en op verschillende manieren geconceptualiseerd is. In alle frequent gehanteerde omschrijvingen primeert echter

het gegeven van sociale contacten en de positieve gevolgen die hieruit kunnen voortvloeien (Coleman, 1988; Putnam, 1993). Duidelijk is dat zowel het relationele (sociale netwerken) als het collectieve (waarden en vertrouwen) een rol kunnen spelen. Volgens Elchardus en Smits refereert sociaal kapitaal aan:

> *"... het geheel van waarden, wijzen van participatie en vormen van vertrouwen, die gunstig zijn voor gemeenschapsvorming, economische groei en politieke doeltreffendheid. Het gaat in essentie om het geheel van de sociaal-culturele voorwaarden die het samenwerken van mensen kunnen vergemakkelijken, de kosten van die samenwerking [...] kunnen drukken en waaronder collectieve actie of het collectief aanpakken van gemeenschappelijke problemen, betere kansen krijgt." (2002: 12)*

Met betrekking tot de sportparticipatie stelt Van Dellen (1981: 66 e.v.) dat in een samenleving die gekenmerkt wordt door een stijgende differentiatie en complexiteit – en daardoor evenredig desintegreert – de sport compenserend kan werken door de integratieve krachten in de samenleving te versterken. Van Dellen benadert de integratiefunctie van de sport zeer sterk vanuit een systeem-functionalistisch perspectief. Daardoor beschouwt deze auteur de sport, en de sportvereniging in het bijzonder, als een ideale, sociale gemeenschap waar het individu de sociale band met zijn medemensen kan intensiveren. Hierop voortbouwend menen Vanreusel en Bulcaen (1992: 53) dat de sport de kans tot groepsidentificatie verhoogt en een collectief waardepatroon versterkt. Juist omwille van het feit dat de sportwereld doorzichtig en eenvoudig van aard is, steekt ze schril af tegen de toenemende complexiteit en specialisering in andere domeinen van de samenleving. Bovendien kunnen heel wat mensen actief participeren in sport en de sport tot hun leefwereld maken. Mede daardoor leent de sport zich bij uitstek voor toenadering tussen individuen. De sportbeoefening biedt een netwerk van ontmoetingsplaatsen dat doorheen de sociale gelaagdheid van de bevolking breekt. Vanreusel en Bulcaen benadrukken evenwel dat voor deze veronderstellingen omzeggens geen empirische evidentie voor handen is. Bovendien is waakzaamheid geboden bij een te eenzijdige functionalistische interpretatie van de integratiefunctie van sport. In een recente studie werden een aantal projecten geanalyseerd waarin integratie door sport centraal staat (Vanreusel, 2003a; 2003b). Uit dit onderzoek komt naar voor dat de integratiefunctie van sport nog steeds te sterk vanuit een functionalistische benadering aangewend wordt. Er is daarentegen nood aan een alternatieve benadering van de 'sport en integratie'-idee. Daarin zou een sterkere rol moeten worden toebedeeld aan (i) de participatiesport (inclusie), (ii) het sociale middenveld (inburgering), en (iii) de capaciteit van de sport om sociale contacten te bevorderen en te versterken (sociaal kapitaal).

Het heet dus dat via sport sociale contacten tot stand komen en het *gemeenschapsgevoel* geïntensifieerd wordt. Actieve sportbeoefening zou de mogelijkheid bieden tot een versterkte sociale binding. Tot de strekking van academici die sterk optimistisch gestemd is over de potentie van de sport om sociale contacten te smeden tussen personen uit diverse bevolkingsgroepen, behoren onder meer de Amerikaanse politicologen Robert Putnam en Eric Uslaner. In zijn intussen veelvuldig gerefereerd werk *Bowling alone: The collapse and revival of American community* schrijft Putnam:

> *"To build bridging social capital requires that we transcend our social and political and professional identities to connect with people unlike ourselves. This is why teamsports provide good venues for social-capital creation." (2000: 411)*

De kern van Putnam's *Bowling alone*-verhaal is echter dat ook de sport niet ontsnapt aan de trend tot individualisering, en bijgevolg het verlies aan sociaal kapitaal. In vergelijking met enkele decennia geleden spendeert de (Amerikaanse) bevolking volgens Putnam (2000: 113) thans minder tijd aan het actief beoefenen van sport en wordt er daarentegen meer tijd en geld gestoken in het passief consumeren van spektakelsport. De negatieve participatietrend komt volgens deze auteur voornamelijk tot uiting in de deelname aan team- en clubsporten (2000: 109).

In de lijn van Putnam poneert Uslaner (1999: 201) de stelling dat mensen die actief aan sport doen meer intermenselijk vertrouwen hebben en zich eveneens – omwille van het toegenomen vertrouwen – eerder zullen aansluiten bij vrijwilligersorganisaties. Uslaner vervolgt door te stellen dat:

> *"Sport […] voor sociaal kapitaal [zorgt], omdat het voor zelfvertrouwen zorgt en leert respect te hebben voor regels. […] En sport verschaft, evenals een andere belangrijke bepalende factor van vertrouwen (opleiding), waarden. Mensen van elke achtergrond ontmoeten elkaar op het veld, wat bijdraagt aan de vorming van de tolerantie die essentieel is voor algemeen vertrouwen. […] Geen andere vrijetijdsbesteding bevordert het vertrouwen of het maatschappelijk engagement zozeer als sport dat doet. Het bezoeken van musea doet ook allebei toenemen, maar de effecten verdwijnen zodra we corrigeren voor opleidingsniveaus." (1999: 201)*

Volgens Putnam en Uslaner zou sportdeelname aldus niet enkel het proces van sociale binding in de hand werken maar zou deze vorm van burgerparticipatie eveneens de sociale overbrugging bevorderen, zeg maar het overstijgen van sociale grenzen waardoor men in contact treedt met mensen buiten het eigen netwerk. In het eerste geval spreekt men van 'bonding'-netwerken, in het tweede van 'bridging'-netwerken. Putnam (2000) meent dat 'bonding'-netwerken vooral actoren met dezelfde beroepen, levensbeschouwingen of politieke overtuigingen verbinden, waardoor dit netwerk slechts een beperkte bijdrage levert aan de vorming van sociaal kapitaal. Het zijn voor deze auteur op de eerste plaats de 'bridging'-netwerken – i.c. netwerken waarin individuen met verschillende definiërende kenmerken participeren – die ervoor zorgen dat leden van verschillende gemeenschappen met elkaar in contact kunnen komen. Van betekenis voor de vorming van sociaal kapitaal is vooral dat de netwerken niet beperkt blijven tot een groep gelijkgestemden, maar dat er bruggen worden geslagen naar mensen uit andere maatschappelijke kringen. Vandaar dat de voorkeur uitgaat naar bridging-netwerken. Putnam en Uslaner menen dat de sport hiervoor over de nodige troeven beschikt. In de literatuur wordt inderdaad aangegeven dat sportbeoefening op een positieve manier in verband kan worden gebracht met processen van inburgering en sociale betrokkenheid (zie bijvoorbeeld De Knop et al., 1994; Elchardus et al., 2001b: 115-118; Van der Poel, 2002; Vincke & Cloes, 2004). Over-

tuigende, empirische bevindingen hieromtrent zijn echter schaars. Het zijn op de eerste plaats theoretische inzichten en denkkaders die aangereikt worden. Bovendien zijn de onderzoeksresultaten niet steeds eenduidig.

Andere studies plaatsen kanttekeningen bij het coöperatieve vermogen dat aan de sport wordt toegeschreven. In deze studies – die voornamelijk gesitueerd kunnen worden in het gedachtegoed van de sociale conflicttheorie – staan sociale tegenstellingen tussen diverse sociale geledingen centraal. Zo stelt de Franse socioloog Pierre Bourdieu vanuit zijn distinctietheorie dat het 'sportveld' uitgelezen mogelijkheden verschaft tot sociale differentiatie en sociale ongelijkheid (Bourdieu, 1978; 1991) Volgens deze auteur blijft de sport grotendeels een domein van klassenstrijd waarin sociale verschillen voortdurend bevestigd worden. Naast het feit dat in de sport zelf heel wat categoriserende en hiërarchische kenmerken aanwezig zijn – denk maar aan de opdeling naar leeftijd, geslacht, nationaliteit, competentie en validiteit – heeft empirisch onderzoek duidelijk aangetoond dat de sportbeoefening sociaal gelaagd is. Bepaalde sociale groepen, bijvoorbeeld de hogere beroepsklassen en opleidingsniveaus, participeren in beduidend sterkere mate in sport dan andere groepen (De Haan & Breedveld, 2000; Scheerder & Pauwels, 2002; Scheerder et al., 2003b; Van der Meulen, 2003). Niet alleen óf men aan sport doet, ook welke sportvoorkeuren erop na gehouden worden geeft aanleiding tot sociale onderscheiding (Breedveld, 2003; Scheerder et al., 2001; 2002b). In dezelfde club of discipline sportactief zijn, leidt tot een gevoel van samenhorigheid en biedt de mogelijkheid zich te distingeren van mensen die op een andere manier of niet aan sport doen.

Het onderscheidende vermogen van de sport maakt het mogelijk dat de sociaal-integratieve waarde van sportbeoefening enkel binnen de eigen geleding bewerkstelligd wordt. Men treedt voornamelijk in interactie met leden van de eigen groepering ('bonding'). De sport vervult dus niet steeds de voorbeeldfunctie die haar vaak en gemakkelijk wordt toegemeten in het kader van het integratiediscours. Waar in de sociaal kapitaalbenadering de sport een middel is tot het creëren van sociaal kapitaal, wordt volgens de sociale conflicttheorie het sociale kapitaal dat men via de sport verwerft aangewend om zich sociaal van anderen te onderscheiden. Deze paradox geeft aan dat de sport zowel in- als uitsluit (Elling, 2002). Van Bottenburg en Schuyt (1996: 29) stellen dat de onderscheidende werking van sport de bindende werking ervan versterkt, en andersom. Het lijkt er inderdaad op dat in de wereld van de sport in- en uitsluiting sterk met elkaar verbonden zijn, of nog: in de sport kan coöperatie niet zonder competitie, prestatie niet zonder ploegwerk.

Ondanks deze tegenstelling kan niet ontkend worden dat van alle vormen van vrijetijdsbesteding de sport nagenoeg het grootste non-profit maatschappelijke middenveld kent (Elchardus et al., 2001a: 34; Van Bottenburg & Schuyt, 1996: 18). Zeker voor de clubgeorganiseerde sport geldt dat deze sector meer actieve leden telt dan enig ander soort vrijetijdsvereniging (Pauwels & Scheerder, 2004). Dat verklaart wellicht de groeiende interesse vanuit het sociaal kapitaalonderzoek voor de sport. Sportverenigingen vormen een maatschappelijk belangrijk en groot organisatiekader. Vanuit cohesieoogpunt kan het haast niet anders of hier liggen perspectieven voor het inburgeringbeleid (Breedveld, 2003; Scheerder, 2004).

3. ONDERZOEKSVRAGEN

Waar het sociaal kapitaalonderzoek gedurende het laatste decennium in een academische stroomversnelling terechtgekomen is – daarbij voornamelijk schatplichtig aan het werk van Putnam (1993; 1995; 1996; 2000) – staat het onderzoek naar de relatie tussen (club)sportbeoefening en sociaal kapitaal vooralsnog in de kinderschoenen. De vraag die zich dan opdringt is óf en in welke mate sport(deelname) kan bijdragen om de trend van een afnemend sociaal kapitaal af te remmen.

In een empirische analyse van de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal stellen Breedveld (2003) en Breedveld en Van der Meulen (2002/2003) een onderzoeksmodel voor waarmee onderzoeksvragen over sport en sociale cohesie in een welbepaalde volgorde geplaatst kunnen worden. Meer bepaald stellen deze auteurs de volgende vragen voor: (i) wie sport (participatie), (ii) op welke wijze en met wie (sociale context), en (iii) met welke gevolgen van dien (sociale betekenis)? (zie figuur 1) In de eerste vraagstelling wordt gekeken naar hoe het met de sportdeelname gesteld is, alsook óf en hoe participatieverschillen zich voordoen in functie van een aantal sociale kenmerken, waaronder leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, etnische afkomst etc. Vervolgens stellen Breedveld en Van der Meulen de vraag in welke mate er in gezelschap van anderen actief gesport wordt. De sociale context waarin iemand aan sport doet, kan worden afgemeten aan indicatoren als clubparticipatie, de deelname aan teamsporten (versus individueel beoefenbare sporten) en met welke personen men sport. Tenslotte wordt de vraag gesteld wat de sociale betekenis van de participatie en de sociale context is. Hier maken de auteurs een onderscheid tussen drie deelcomponenten, zijnde: netwerken, opvattingen en gedragingen. Voor een verdere toelichting van dit analysemodel verwijzen we naar de bijdrage van Breedveld (2003: 253 e.v.).

Figuur 1. Geleding van vragen over sport en sociaal kapitaal naar drie deelaspecten (naar Breedveld, 2003: 254)

In deze studie zullen we gebruik maken van het onderzoeksmodel van Breedveld en Van der Meulen (2002/2003). Op basis van dit model leggen we de volgende drie onderzoeksvragen voor:

- Hoe is de sportdeelname in Vlaanderen geëvolueerd gedurende de laatste decennia? Heeft deze evolutie voor een ruimer maatschappelijk draagvlak gezorgd?
- Welke trends kunnen vastgesteld worden met betrekking tot de verenigingsparticipatie en de deelname aan teamsporten?
- Is er een relatie tussen (club)sportparticipatie en anti-sociale opvattingen? In welke mate verschilt deze samenhang in vergelijking met andere vrijetijdsdomeinen?

Door een antwoord te formuleren op deze vraagstellingen trachten we een beeld te geven over sportdeelname en/als sociaal kapitaal. Voor bevindingen betreffende participatieverschillen en –ongelijkheden in functie van sociale kenmerken als geslacht en sociale afkomst, verwijzen we naar een vorige bijdrage in dit tijdschrift (Scheerder et al., 2001).

4. ONDERZOEKSMATERIAAL

Voor deze bijdrage wordt gebruik gemaakt van twee bestaande datasets: enerzijds de APS-surveys en anderzijds de PF/SBV-studies. Om empirische uitspraken te kunnen doen over de relatie tussen sportbeoefening en sociaal kapitaal, maken we aldus gebruik van beschikbare onderzoeksgegevens.

De APS is een grootschalig burgeronderzoek waarin gepeild wordt naar waarden, houdingen en gedragingen bij volwassenen in Vlaanderen. Deze survey wordt jaarlijks door de *Administratie Planning & Statistiek* van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap georganiseerd (zie Carton & Loosveldt, 2000a; 2000b; Carton et al., 2003; Verbelen & Carton, 2003). Bevindingen uit dit surveyonderzoek worden gerapporteerd in de *Vlaanderen gepeild!*-publicaties (zie Bral, 1998; Lemaître, 2003; Lemaître & Van Geel, 2001). De gegevens uit de APS-surveys hebben betrekking op een representatief staal van de volwassen populatie in Vlaanderen, maar een vergelijking van bevindingen over meerdere decennia is vooralsnog niet mogelijk. Deze data zullen we aanwenden om de samenhang tussen sportbeoefening en een aantal anti-sociale houdingen na te gaan. In de APS-surveys gebeurt de bevraging door middel van een face-to-face onderzoek, namelijk aan de hand van persoonlijke interviews. Dit houdt in dat bij de respondenten thuis een vragenlijst door een interviewer werd afgenomen. De onderzoekspopulatie omvat de Nederlandstalige bevolking – ongeacht nationaliteit – tussen 18 en 85 jaar (2), woonachtig in het Vlaams Gewest of in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Voor alle APS-analyses in deze bijdrage worden de 75-plussers niet mee onderzocht, omdat dit in functie van de actieve sportbeoefening voor een vertekening van de resultaten zorgt.

In de *Physical Fitness*-studies (PF) en de *Studies over de Bewegingsactiviteiten in Vlaanderen* (SBV) worden sinds 1969 tienjaarlijks onder meer gegevens omtrent de sportieve vrijetijdsbesteding bij jongeren en volwassenen verzameld (zie Ostyn et al.,

1980; Scheerder & Vanreusel, 2002; Simons et al., 1990; Taks et al., 1991). Deze sportparticipatiestudies werden aan de KULeuven uitgevoerd door de Onderzoekseenheid Sociale & Culturele Kinesiologie (SOCK) in samenwerking met het Studiecentrum voor Fysieke Ontwikkeling. De datareeksen uit de PF/SBV-studies bieden de mogelijkheid om de deelname aan (club)sport te bestuderen over een periode van dertig jaar (Scheerder et al., 2002a). De PF'69 is een gemengd longitudinaal onderzoek bij Belgische jongens uit het secundair onderwijs. De PF'79, de SBV'89 en de SBV'99 zijn drie grootschalige, cross-sectionele surveys bij schoolgaande jongeren (lager en secundair onderwijs) in Vlaanderen. In alle PF/SBV-studies werd de sportieve vrijetijdsbesteding van een aselecte steekproef van schoolgaande jongeren in Vlaanderen op een gestandaardiseerde en analoge wijze bevraagd (3). In deze studies werd naast het sportgedrag van de jongeren eveneens de sportdeelname van de ouders van de geënquêteerde leerlingen onderzocht. Dit zijn de data die in deze bijdrage verder geanalyseerd worden in functie van de voorliggende vraagstellingen. Omdat de gegevens over de volwassenen hier betrekking hebben op de ouders van scholieren, kunnen de bevindingen niet zonder meer aanleiding geven tot veralgemeende uitspraken over de volwassen populatie in Vlaanderen. De resultaten blijven hier immers beperkt tot specifieke groepen van meestal gehuwde, samenwonende of gescheiden mannen en vrouwen die ofwel een zoon hebben uit het eerste jaar van het secundair onderwijs (PF'69), ofwel een schoolgaande dochter tussen zes en achttien jaar (PF'79), ofwel een schoolgaande zoon of dochter tussen zes en achttien jaar (SBV'89 en SBV'99). In de PF/SBV-studies wordt gebruik gemaakt van een gestandaardiseerde vragenlijst, zodat telkens op een identieke wijze informatie ingewonnen kon worden (Renson, 1973; Scheerder, 2003). De vragenlijsten werden thuis tezamen met de ouder(s) ingevuld en bij inzameling via individuele controle-interviews met de leerlingen overlopen en waar nodig aangevuld.

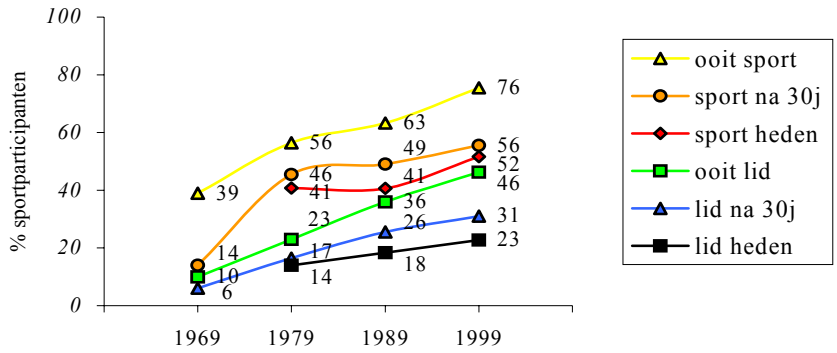
Zowel in de APS-surveys als in de PF/SBV-studies betekent (club)sportdeelname dat de respondent in het jaar van de bevraging actief aan (clubgeorganiseerde) sportactiviteiten heeft deelgenomen. De deelname aan (club)sport wordt aldus bepaald aan de hand van de vraag of men al dan niet (clubgeorganiseerd) sportactief is (geweest). Via de PF/SBV-studies krijgen we ook een beeld van de sportvoorkeur, en dit in functie van de verschillende meetpunten. In deze studies werd de respondenten namelijk gevraagd om maximaal vijf sporttakken op te geven, alsook de organisatorische context waarin deze beoefend worden. Voor een meer uitgebreide beschrijving van het onderzoeksmateriaal, alsook een methodologische vergelijking tussen de APS-surveys en de PF/SBV-studies verwijzen we naar de bijdragen van Scheerder (2003), Scheerder & Pauwels (2002) en Scheerder et al. (2003b).

Het vervolg van deze bijdrage is grotendeels opgebouwd volgens de structuur van het hierboven besproken analysemodel. Achtereenvolgens zullen bevindingen bestudeerd worden die betrekking hebben op (i) de ontwikkeling van de sportbeoefening in Vlaanderen, (ii) de sociale context van de sportbeoefening, en (iii) de sociale betekenis van het sportgedrag.

5. ENKELE ONTWIKKELINGEN IN DE ACTIEVE DEELNAME AAN SPORT IN VLAANDEREN

De resultaten uit figuur 2 geven aan dat nooit eerder zoveel volwassenen in Vlaanderen actief deelnamen aan sport als bij aanvang van de 21ste eeuw (4). Anno 1999 zegt 76 procent van de volwassen mannen en vrouwen ooit in het leven sportactief geweest te zijn gedurende zijn of haar vrije tijd. Op het einde van de jaren zestig daarentegen, zei nog geen 40 procent van de volwassen bevolking in Vlaanderen ooit aan sport gedaan te hebben. De sterkste toename in de sportbeoefening vond plaats in de jaren zeventig, op een ogenblik dat talrijke sensibiliseringscampagnes in het kader van het *Sport voor Allen*-beleid hoogtij vierden. Die ontwikkeling zien we zeer duidelijk weerspiegeld in de sportbeoefening na de leeftijd van dertig jaar. Waar in 1969 14 procent van de volwassenen in Vlaanderen (nog altijd) sportactief waren na het dertigste levensjaar, verdrievoudigde dit percentage op nauwelijks een decennium tijd, namelijk van 14 naar 46 procent. Het toenmalige *Sport voor Allen*-beleid heeft de mythe doorbroken dat actieve sportdeelname enkel voor jongeren weggelegd zou zijn. In de negentigerjaren beleefde het Vlaamse sportbeleid een tweede bloeiperiode, voornamelijk in het teken van de promotie van de clubgeorganiseerde sport. Ook deze beleidsinspanning zien we vertaald in de participatiecijfers: nooit eerder lag het aantal actieve clubsporters zo hoog als op het einde van de jaren negentig. De cijfers voor de clubsport worden verderop verder toegelicht.

Figuur 2. Actieve sportbeoefening door volwassenen in Vlaanderen 1969-1999, onafhankelijk van de organisatorische context

De toegenomen populariteit heeft aan de sport alvast een ruimer maatschappelijk draagvlak gegeven om bij te dragen tot het herstel van het sociale weefsel. Het thans populaire karakter van de sportbeoefening heeft er tot op heden evenwel niet toe geleid dat sociale ongelijkheden en sociale verschillen in de sportparticipatie uitgevlakt werden. Onderzoek naar de sociale gelaagdheid van de sportbeoefening in Vlaanderen geeft immers duidelijk aan dat de actieve beoefening van sport een middel blijft om zich sociaal te onderscheiden van leden uit andere groepen in de samenleving (Moens & Scheerder, 2004; Scheerder, 2003; Scheerder et al., 2001). Zo blijkt dat

leden uit de dominante sociale geledingen nog altijd meer kans hebben om als sportparticipant door het leven te gaan, en er een diverser sportparticipatiepatroon op na te houden, dan leden uit de niet-dominante sociale groepen. Bijgevolg is de kans eveneens groot dat de mensen die deze sportievelingen op het sportterrein ontmoeten uit dezelfde sociale groep afkomstig zijn. Waar in de afgelopen decennia het sportparticipatieverschil tussen mannen en vrouwen sterk afgenomen is, is dit voor de verschillen naar socio-economische status beduidend minder het geval (Scheerder et al., 2003b). De resultaten uit de studie van Scheerder et al. (2001) wijzen uit dat ook de sportvoorkeur een sterk sociaal gelaagd karakter kent, of nog: het merendeel van de sporttakken kent een duidelijke statusconnotatie. In Vlaanderen wordt slechts een handvol sporttakken in gelijke mate door leden uit alle sociale geledingen beoefend. Daartegenover staat dat er van maatschappelijke integratie via sportbeoefening pas sprake kan zijn, wanneer de leden uit diverse sociale lagen van de samenleving dezelfde sporttak beoefenen (Breedveld, 2003: 255). Niet alleen de algemene sportdeelname en de sportvoorkeur dienen in rekening gebracht te worden bij de studie van de relatie tussen sportbeoefening en/als sociaal kapitaal. Vandaar dat we in wat volgt zullen focussen op de sociale context en de sociale betekenis van sportbeoefening.

6. SOCIALE CONTEXT

Om via de sport sociale contacten te kunnen leggen of zelfs een sociaal netwerk uit te bouwen, volstaat het niet om sportactief te zijn. Andere mensen ontmoeten is een sine qua non, en kan bijvoorbeeld door dezelfde sport te beoefenen, zoals hiervoor aangegeven. Maar ook in eenzelfde sport participeren garandeert nog niet dat mensen elkaar treffen. Dat kan wel het geval zijn wanneer men lid is van dezelfde sportclub of wanneer men een 'groepssport' beoefent. Vandaar dat we in deze paragraaf aandacht besteden aan ontwikkelingen in de actieve deelname aan verenigings- en teamsport. Beide vormen van sportbeoefening kunnen immers beschouwd worden als fora waar actief sporten en het ontmoeten van anderen hand in hand gaan. Dat kan zowel tijdens, maar ook vóór en ná het sporten. Zeker in het licht van de individualisering en vergrijzing is het relevant om de participatietrends in de georganiseerde sport te bestuderen. Vragen die zich dan opdringen, zijn bijvoorbeeld óf er een daling waar te nemen valt in de deelname aan club- en teamsporten en een stijging in de individuele sportbeoefening en de deelname aan solosporten.

Een eerste manier om een beeld te krijgen van de sociale context waarin gesport wordt, is door na te gaan in welke mate er nog geparticipeerd wordt in bepaalde types van sport. Voor het type van sportbeoefening maken we een onderscheid tussen solo-, duo- en teamsporten (De Haan & Breedveld, 2000: 27). Solosporten, zoals bijvoorbeeld joggen, muurklimmen of zeilen, vereisen geen directe tegenstrever, althans niet voor een recreatieve beoefening ervan. Voor duosporten, zoals tennis en judo, en teamsporten, waaronder voetbal, beachvolley of korfbal, daarentegen zijn respectievelijk tenminste één en twee tegenstanders nodig, wil men aan de formele

spelvorm tegemoet komen. Teamsporten worden daarenboven nog gekenmerkt door het feit dat ze doorgaans een hogere graad van organisatie en competitie met zich meebrengen: er is een minimum aantal spelers vereist, groepstrainingen zijn aangewezen en er wordt gewedijverd met andere ploegen. De beoefening van solo- en duosporten brengt dit niet noodzakelijk met zich mee. Dat doet vermoeden dat in een samenleving waarin de actieve sportdeelname een steeds belangrijkere plaats inneemt, doch vertegenwoordigd wordt door steeds meer individu-georiënteerde, consumentistische en calculerende burgers, meer en meer de voorkeur gegeven zou worden aan sporttakken die beperkte voorwaarden opleggen inzake tijdsbesteding en sociale organisatie. In deze benadering zouden de clubgeorganiseerde sporten – op de eerste plaats de teamsporten – steeds meer het onderspit delven.

De resultaten uit de PF/SBV-studies geven aan dat teamsporten, maar ook duosporten, in het afgelopen decennium iets minder populair geworden zijn (tabel 1). Voetbal en zeker tennis hebben in de jaren negentig eerder participanten verloren. Dat geldt echter ook voor 'klassieke' solosporten als recreatief wandelen en zwemmen. Hoewel al deze sporten nog steeds tot de tien meest beoefende sporttakken behoren, is duidelijk dat voornamelijk solosporten aan populariteit gewonnen hebben. Voorbeelden hiervan zijn aerobics, fitness en joggen, op de eerste plaats sporten met een gezondheidsbevorderend karakter die zich goed lenen om op individuele basis beoefend te worden. In tegenstelling tot de teamsporten waar omzeggens geen enkele sport haar aandeel heeft weten te versterken, kunnen bij de duosporten toch ook een aantal positieve trends ontward worden. In minder sterke mate dan het geval is voor een aantal solosporten, noteren we een relatieve stijging in het aantal participanten voor badminton, squash en de martiale sporten. We benadrukken dat de in tabel 1 weergegeven participatiecijfers geen rekening gehouden wordt met het feit of de sport in clubverband beoefend wordt of niet.

Tabel 1. Deelname aan solo-, duo- en teamsporten ongeacht sportorganisatorische context 1979-1999, rangorde volgens populariteit anno 1999, percentages i.f.v. sportieve volwassenenpopulatie

	1979	*1989*	*1999*	
Deelname aan solosporten, incl. fiets- en wandelsport	**84,2**	**76,7**	**79,5**	***
Deelname aan solosporten, excl. fiets- en wandelsport	**62,3**	**62,4**	**64,4**	
Fietsen	21,8	21,5	20,4	
Zwemmen	38,6	25,4	17,0	***
Joggen	3,8	5,9	12,6	***
Wandelen	17,5	14,2	10,3	***
Fitness	0,1	2,6	7,7	***
Wielertoerisme	6,3	6,0	7,2	
Gymnastiek/turnen	8,0	10,3	7,0	***
Aerobics	-	-	5,1	
Clubzwemmen	4,5	4,5	4,7	
Skiën	3,0	4,5	4,1	**
Dans	1,3	5,2	2,5	***
Paardrijden	2,0	2,9	2,5	**

Mountainbiken	-	-	2,3	
Atletiek	1,7	2,1	1,4	***
Wielrennen	2,3	1,2	0,9	***
Yoga	1,2	1,7	0,9	**
Onderwatersport	0,3	0,6	0,8	**
Zeilen	1,2	1,1	0,8	
Golf	0,3	0,5	0,6	**
Surfen	0,4	0,9	0,6	*
Vissen	2,9	1,4	0,6	***
Gemotoriseerde sport	0,3	0,5	0,5	
Skeeleren	-	-	0,5	
Bergsport	0,3	0,2	0,3	
Boogschieten	0,8	0,6	0,3	**
Ijsschaatsen	2,2	1,2	0,3	***
Schieten	0,3	0,5	0,3	
Muurklimmen	-	-	0,2	
Bodybuilding	0,1	0,3	0,1	**
Jagen	0,6	0,3	0,1	***
Vliegsport	0,2	0,2	0,1	
Deelname aan duosporten	**17,7**	**23,7**	**21,0**	***
Tennis	11,8	16,0	7,9	***
Squash	0,1	2,3	2,9	***
Badminton	1,1	2,5	2,6	***
Martiale sporten	0,4	0,8	1,6	***
Tafeltennis	3,0	1,6	1,0	***
Biljart	1,6	1,6	0,7	***
Bowling	0,5	0,3	0,5	
Deelname aan teamsporten	**14,4**	**18,4**	**17,0**	***
Voetbal	9,6	10,8	7,1	***
Volleybal	3,9	4,5	4,1	*
Zaalvoetbal	1,1	3,2	2,3	***
Basketbal	0,5	0,7	0,8	
Korfbal	0,2	0,2	0,2	
Handbal	0,1	0,1	0,1	
Hockey	0,1	0,1	0,1	

Chi²-toetsen: * = $p<.05$; ** = $p<.01$; *** = $p<.001$
(Bron: PF/SBV-studies)

Dat in het laatste decennium iets meer participanten een solosport zijn gaan beoefenen, hoeft nog niet noodzakelijk te betekenen dat de sportbeoefening ook meer geïndividualiseerd geworden is. Op basis van de APS-survey kunnen we een beeld krijgen van het aantal sporters dat zegt uitsluitend op individuele basis aan sport te doen. Een vergelijking doorheen de tijd is hier echter niet mogelijk. In de APS'99 zegt 29,7 procent van de sportieve mannen versus 35,8 procent van de sportieve vrouwen enkel individueel sportactief te zijn (Scheerder & Pauwels, 2002: 29). Voor het beoefenen van hun sport zijn deze participanten geen lid van een club. Het aantal sporters dat zegt tezamen met anderen aan sport te doen, weerom zonder actief lid te zijn van een

sportclub, bedraagt respectievelijk 21,8 procent voor de mannen en 31,0 procent voor de vrouwen. Relatief meer vrouwen dan mannen doen aldus op individuele basis of tezamen met anderen aan sport zonder actief lid te zijn van een sportvereniging. Eveneens volgens deze cijfers doet dus een minderheid (32,3%) van de volwassen sporters uitsluitend op individuele basis aan sport, terwijl de overige sportievelingen (67,7%) – al dan niet in clubverband – met anderen in contact (kunnen) komen vóór, tijdens en/of ná het sporten.

Naast de deelname aan solo-, duo- en/of teamsport, geeft ook het actieve lidmaatschap van een sportvereniging een beeld van de sociale context waarin gesport wordt. Zoals we in onze inleiding al aangaven gaat men ervan uit dat het verenigingsleven een cruciale rol vervult in het opbouwen van sociale cohesie. Niet zozeer de vermeende invloed van deze organisaties, doch wel hun aantal, alsook het aantal mensen dat hierin participeert, zou er echter op achteruit gaan. Processen van individualisering en vergrijzing worden hieraan ten grondslag gelegd. Bevindingen uit diverse participatieonderzoeken doen echter vermoeden dat het actieve lidmaatschap van een culturele vereniging eerder stabiel gebleven is gedurende de laatste twee decennia (tabel 2). Volgens de PSBH-studie uit 1994 was bij aanvang van de jaren negentig 45,4 procent actief lid van een culturele vereniging; in 2003 bedroeg dit percentage volgens de gegevens uit de APS-survey 48,8 procent. Elchardus et al. (2001a: 31) wijzen er op dat de reële stijging van de participatiegraad gedurende het laatste decennium veeleer beschouwd moet worden als een gevolg van een meer uitvoerige vraagstelling in latere studies die peilen naar het actieve lidmaatschap. De toename in verenigingsparticipatie zou aldus wijzen op een belangrijk effect van de vraagstelling. De vergelijking van de cijfers wordt bovenal bemoeilijkt door het feit dat we aangewezen zijn op verschillende bronnen. Met betrekking tot het afgelopen decennium kan echter geen systematisch dalende trend inzake verenigingsparticipatie vastgesteld worden. Ook Hooghe et al. (2001: 76-77) komen tot de conclusie dat er omzeggens geen empirische aanduidingen zijn dat er van een daling van de algemene participatiebereidheid in Vlaanderen sprake zou zijn. Heel wat organisaties en federaties noteren zelfs een gestage groei van hun ledenaantallen. Deze trend is volgens deze auteurs zowel van toepassing op 'klassieke' als op 'nieuwe' organisaties.

Tabel 2. Evolutie van het actief lidmaatschap in het culturele verenigingsleven in Vlaanderen, percentages i.f.v. totale populatie (o.b.v. APS/MVG, 2002: 154; APS/MVG, 2003: 151; APS/MVG, 2004: 179; Bollaert et al., 2000: 4.6; Elchardus et al., 2001a: 31; Hooghe, 2002: 45; Jacobs & Stoffelen, 1998: 178; Pauwels & Scheerder, 2004)

	ISPO'91	*PSBH'94*	*ISPO'95*	*APS'96*	*APS'97*	*AWI'97*	*TOR'98*	*APS'99*	*APS'01*	*APS'02*	*APS'03*
Totale populatie	37,6	45,4	42,7	52,7	47,2	47,1	50,7	49,6	51,8	53,0	48,8
Mannen	40,0	49,7	45,2	57,0	51,7	53,4	56,9	54,6	56,6	57,7	53,4
Vrouwen	35,5	41,2	39,9	48,8	42,6	41,0	44,6	44,7	46,9	48,5	44,3

APS = Administratie Planning & Statistiek, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
AWI = Administratie Wetenschap & Innovatie, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
ISPO = Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinie-onderzoek, KULeuven
PSBH = PanelStudie van Belgische Huishoudens, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden
TOR = Onderzoeksgroep Tempus Omnia Revelat, VUB

Zoals we reeds eerder zagen bij de bespreking van figuur 2, laten de gegevens uit de PF/SBV-studies toe om de participatie in een sportvereniging door volwassenen in Vlaanderen in kaart te brengen, en dit over een periode van twintig tot dertig jaar. De resultaten in figuur 2 en tabel 3 laten duidelijk zien dat gedurende de afgelopen decennia de actieve deelname aan sport in clubverband sterk toegenomen is. Anno 1999 zegt 46 procent van de volwassen populatie in Vlaanderen ooit actief lid geweest te zijn van een sportvereniging, in 1969 bedroeg dit percentage nog maar 10 procent. Bijna een derde van de volwassenen is anno 1999 (nog steeds) actief lid van een sportclub na de leeftijd van dertig en meer dan een vijfde van de volwassenen is thans (nog steeds) actief lid van een sportclub. Dertig jaar geleden lagen ook deze percentages een heel stuk lager. Bevindingen uit de APS- en TOR-databanken geven echter aan dat sinds 1999 het actieve lidmaatschap van een sportclub lichtjes gedaald zou zijn (tabel 4). Waakzaamheid is hier echter geboden, daar het om een relatief beperkte vergelijking doorheen de tijd gaat.

Tabel 3. Sportdeelname in clubverband 1979-1999, percentages i.f.v. sportieve volwassenenpopulatie

	1979	*1989*	*1999*	
Algemeen				
Sportdeelname ooit in clubverband, totale populatie	22,8	36,4	46,2	***
Sportdeelname ooit in clubverband, sportieve populatie	34,2	51,7	56,9	***
Actuele sportdeelname in clubverband, totale populatie	13,9	18,4	22,7	***
Actuele sportdeelname in clubverband, sportieve populatie	34,0	45,8	48,5	***
Aantal lidmaatschappen				
0	66,0	55,0	52,5	***
1	29,7	38,4	40,7	***
2	3,6	5,3	5,8	**
>2	0,6	1,2	1,0	*

Chi²-toetsen: * = $p<.05$; ** = $p<.01$; *** = $p<.001$
(Bron: PF/SBV-studies)

Hoewel met deze cijfers over sportclubparticipatie geen uitspraken geformuleerd kunnen worden betreffende de duur, de frequentie of de intensiteit van het lidmaatschap (5), is toch duidelijk dat de georganiseerde sport thans veruit het meest populaire verenigingsleven in Vlaanderen vertegenwoordigt (zie Bollaert et al., 2000: 4.6; Elchardus et al., 2001a: 36; Pauwels & Scheerder, 2004). Alle sportfederaties in aanmerking genomen – dus zowel de erkende als de niet-erkende – wordt het aantal actieve sportverenigingen in Vlaanderen anno 2000 op meer dan 20 000 geschat (APS/MVG, 2001: 286). Het totaal aantal leden van deze clubs zou volgens dezelfde bron ruim anderhalf miljoen bedragen (6). De cijfers in tabel 5 geven bovendien aan dat noch het aantal sportclubs, noch het aantal actieve leden van deze clubs daalt gedurende de laatste decennia. De aantallen in tabel 5 hebben echter alleen betrekking op de sportfederaties die door de Vlaamse overheid erkend worden (7). Naast deze positieve ontwikkelingen in de sportclubparticipatie is eveneens duidelijk dat haast geen enkele andere sector meer beroep doet op vrijwilligers dan de georganiseerde sport. In de APS'03 zegt 4,4 procent van de volwassen bevolking in Vlaanderen regelmatig onbetaald vrijwilligerswerk te verrichten in een sportvereniging. Alleen de volontaire hulpverlening bij familie, buurt of kinderopvang scoort hier iets hoger (Pauwels & Scheerder, 2004). Het economische equivalent van dit segment wordt geschat op 250 miljoen euro (Laporte et al., 1997: 55-56).

In plaats van enkel naar de deelname aan een bepaald type van sportbeoefening dan wel naar de deelname in club- of individueel verband te kijken, kunnen we deze aspecten ook aan elkaar relateren en bijvoorbeeld nagaan of solosporten nu minder in clubverband beoefend worden. Hierboven hebben we aangetoond dat er geen daling kan worden vastgesteld in de sportclubparticipatie gedurende de afgelopen decennia. In tegenstelling tot de duo- en teamsporten zijn het eerder de solosporten die gedurende het laatste decennium iets meer in clubverband beoefend worden (tabel 6). Sporten die perfect op individuele basis en zonder actief lid te zijn van een sportvereniging beoefend kunnen worden – denk maar aan joggen, paardrijden, fietsen en zwemmen – blijken in de laatste tien jaar geen clubparticipanten verloren te hebben, integendeel. Wandelen en vissen daarentegen worden steeds minder in clubverband beoefend. Er zijn ook een aantal andere markante verschuivingen opgetreden wat betreft sporten die voornamelijk – of juist niet – in een clubcontext beoefend worden/werden. 'Klassieke' clubsporten zoals gymnastiek/turnen, tennis en voetbal tellen duidelijk minder actieve leden, terwijl 'nieuwe' sporten zoals aerobics, fitness, joggen, badminton en onderwatersport, hun aantal clubparticipanten hebben zien toenemen (tabel 6). De voorkeuren om in een clubgeorganiseerde context aan sport te doen, zijn aldus gedeeltelijk, maar duidelijk gewijzigd.

Tabel 6. Deelname aan solo-, duo- en teamsporten in clubverband 1979-1999, rangorde volgens populariteit anno 1999, percentages i.f.v. clubsportieve volwassenenpopulatie

	1979	*1989*	*1999*	
Deelname aan solosporten in clubverband, incl. fiets- en wandelsport	**51,2**	**50,6**	**55,7**	**
Gymnastiek/turnen	16,3	14,9	11,2	***
Aerobics	-	-	8,1	
Fitness	0,1	2,2	7,5	***
Wielertoerisme	6,3	6,0	7,2	
Dans	3,6	7,2	5,1	***
Zwemmen	4,5	4,5	4,7	
Wandelen	5,4	4,5	3,1	**
Paardrijden	2,7	1,8	2,8	
Joggen	0,4	0,7	2,3	***
Onderwatersport	0,7	1,1	1,9	**
Atletiek	2,3	3,1	1,8	
Yoga	2,1	2,8	1,4	*
Golf	0,6	1,0	1,2	
Mountainbiken	-	-	1,2	***
Wielrennen	2,3	1,2	0,9	***
Boogschieten	1,9	1,0	0,7	**
Schieten	0,7	1,0	0,5	
Vissen	2,8	1,6	0,5	***
Zeilen	1,6	1,1	0,5	**
Deelname aan duosporten in clubverband	**26,1**	**25,4**	**21,7**	**
Tennis	17,8	16,9	11,7	***
Badminton	1,0	2,8	3,5	***
Martiale sporten	1,3	1,6	3,0	***
Biljart	3,0	2,3	1,3	**
Tafeltennis	2,5	1,3	0,9	***
Bowling	1,1	0,4	0,8	
Squash	0,1	1,2	0,7	***
Deelname aan teamsporten in clubverband	**26,4**	**26,7**	**24,8**	
Voetbal	17,4	15,9	13,6	**
Volleybal	7,0	6,8	7,5	
Zaalvoetbal	2,2	4,4	3,5	***
Basketbal	0,9	1,4	1,4	

Chi²-toetsen: * = $p<.05$; ** = $p<.01$; *** = $p<.001$
(Bron: PF/SBV-studies)

Uit een ander onderzoek (Scheerder, 2003) blijkt dat bij aanvang van de jaren negentig, de actieve deelname aan teamsport geen sociaal gelaagd patroon meer kent. Tegelijkertijd is ook de deelname aan clubsport minder sociaal exclusief geworden. Verschillen naar socio-economische status duiken echter wel op voor de deelname aan de anders- of niet-georganiseerde sport: op het einde van de jaren zeventig konden nog geen significante verschillen vastgesteld worden, maar vanaf het einde van de jaren tachtig is duidelijk dat sporters uit de hogere socio-economische klassen

beduidend meer op een anders- of niet-georganiseerde manier hun sport beoefenen. Het lijkt erop dat, eens bijgebeend door de lagere sociale klassen, de hogere klassen zich opnieuw willen laten onderscheiden, bijvoorbeeld door – naast een meer traditionele participatiecontext – ook in een andere organisatorische sportsetting actief aan sport te gaan doen. Het gaat dan om de deelname aan niet-clubgebonden sporten die op de sociale statusladder gestegen zijn, bijvoorbeeld het recreatief fietsen en joggen. Dit is een mogelijke indicatie dat de clubgeorganiseerde sport, eerder dan de anders- of nietgeorganiseerde sport, mensen met verschillende sociale achtergrondkenmerken met elkaar in contact brengt. Het uitvlakkende effect vanwege participatie in de clubsport, speelt echter heel wat sterker met betrekking tot sekse en ook nog leeftijd, dan voor socio-economische status. Bovendien treden hier sterke verschillen op naargelang de beoefende sporttak.

7. SOCIALE BETEKENIS

In deze laatste paragraaf wensen we na te gaan in welke mate sportbeoefening een samenhang vertoont met een reeks sociale attitudes. Op die manier willen we in kaart brengen welke opvattingen sporters erop na houden ten aanzien van anderen en hun omgeving. Tegelijkertijd is ook gekeken naar de samenhang tussen deze opvattingen en andere vrijetijdsbestedingen. We maken daarvoor gebruik van een aantal vragen in de APS'02 over democratische attitudes. Meer bepaald richten we ons op vijf waarden die collectieve actie mogelijk maken of juist belemmeren: (i) het nastreven van eigenbelang (utilitair individualisme), (ii) het versterken van vooroordelen (8) (etnocentrisme), (iii) het zich politiek machteloos voelen (politiek wantrouwen), (iv) het zich sociaal onveilig voelen (onveiligheidgevoel), en (v) het nastreven van een eerder behoudsgezinde ingesteldheid (traditionalisme) (9). Deze reeks van waarden legt het accent op onder meer een gebrek aan solidariteit, intolerantie, geslotenheid, rigiditeit en een afwijzen van het streven naar gelijkheid (Hooghe, 2002: 76). Het onderschrijven van deze houdingen zal in de praktijk democratische netwerkvorming en sociale coöperatie bemoeilijken en bijgevolg een onsuccesvolle integratie binnen het sociale weefsel bewerkstelligen. Deze schalen refereren aan een gebrek aan sociaal kapitaal, zodat het aannemelijk is ze verder als afhankelijke variabelen op te nemen. Dat deze en geen andere attitudinale componenten van het sociale kapitaal weerhouden werden, heeft op de eerste plaats te maken met de beschikbaarheid ervan binnen de APS-survey, dan wel dat met deze set aan attitudevariabelen een algemeen geldende operationalisering van de notie 'sociaal kapitaal' beoogd zou worden. Dit maakt dat in deze bijdrage (nog) andere attitudes opgenomen worden dan bijvoorbeeld het geval is in andere studies over de relatie tussen sport en sociale cohesie (zie Breedveld, 2003; Breedveld & Van der Meulen, 2002/2003; Seippel, 2002). Hooghe (2002: 75) benadrukt dat 'sociaal kapitaal' moeilijk te operationaliseren is, en dat er bovendien binnen de internationale literatuur geen algemeen aanvaard meetinstrument voor dit concept bestaat. Begrippen als 'vertrouwen' en 'wederkerigheid' laten zich immers niet ondubbelzinnig vatten in hanteerbare surveyvragen. We hebben er echter

voor geopteerd betrouwbare meetschalen in de analyse op te nemen, namelijk deze schalen die minimaal uit meerdere items bestaan. Ook deze optie om enkel met betrouwbare meetschalen te werken, heeft het aantal afhankelijke variabelen beperkt. Voor elke meetschaal zijn telkens vijf antwoordcategorieën mogelijk: helemaal oneens, oneens, noch eens noch oneens, eens, helemaal eens. Respondenten die op een item 'geen mening' hadden werden niet in de analyse betrokken. Elke schaal werd aan een *reliability analysis* onderworpen. Door voor elke schaal meerdere items op te nemen, wordt gepoogd het aantal meetfouten en misinterpretaties te beperken. De onderliggende assumptie is hier dat, door een latente variabele te meten aan de hand van meerdere items, dergelijke fouten elkaar uitvlakken, zodat het meetinstrument aan validiteit wint.

Alle respondenten krijgen voor elke maatschappelijke attitude een waarde die de som is van de scores voor de verschillende schaalgebonden items (10). Op basis van de frequenties van deze waarden worden de respondenten in drie gelijke groepen ingedeeld. Per meetschaal zijn er aldus drie categorieën van respondenten, namelijk: (i) zij die de attitude het minst onderschrijven, (ii) zij die gematigd scoren voor de attitude, en (iii) zij die de attitude het meest onderschrijven. Omdat we drie groepen onderscheiden, maken we gebruik van een multinomiale logistische regressieanalyse. We rapporteren enkel de resultaten van de eerste groep, terwijl de derde groep als referentiecategorie fungeert (tabel 7). In elk model controleren we voor de invloed van leeftijd, geslacht en opleiding; de waarden van deze achtergrondvariabelen worden echter niet mee in de tabel opgenomen. Een hoge, significante odds ratio geeft aan dat er een beduidend grotere kans bestaat om met de desbetreffende opvatting minimaal of zelfs helemaal niet in te stemmen.

De resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse brengen aan het licht dat (club)sportinactiviteit een positieve samenhang vertoont met anti-sociale attitudes. Mensen die niet actief aan sport doen (in clubverband) hebben een aanzienlijk grotere kans om hoog te scoren voor utilitair individualisme, etnocentrisme, politiek wantrouwen en traditionalisme. Alleen voor het onveiligheidgevoel kunnen eerder neutrale waarden opgemerkt worden. We stellen eveneens vast dat de clubsportdeelname niet voor elke opvatting betere kansen tot een pro-sociale houding kan voorleggen, ook de actieve sportbeoefening in vrij verband vertoont immers sterke positieve verbanden. (Club)sportinactiviteit kent een vergelijkbare samenhang met de diverse attitudes als het niet-lidmaatschap van een sociaal-culturele vereniging. Wel laat het lidmaatschap van een sociaal-culturele vereniging geen significante samenhang zien voor traditionalisme, terwijl het dit wel doet voor onveiligheidgevoel. Het lidmaatschap van een lokaal-actieve vereniging daarentegen, levert nergens significante verbanden op. Dit neutraliserend effect kan voornamelijk verklaard worden vanuit de bijdrage vanwege cafévereniging. Het lidmaatschap van dit soort verenigingen vertoont doorgaans een sterkere positieve samenhang met de hier gehanteerde antisociale houdingen. In vergelijking met andere, niet-verenigingsgebonden vrijetijdsbestedingen, waaronder theater-, museum- of concertbezoek, leidt vrije sportbeoefening over het algemeen tot een zwakker verband met de hier bestudeerde opvattingen. Alleen het frequenteren van een bibliotheek en het bijwonen van een sportwedstrijd kennen lagere of geen significante waarden. Uit deze analyses kunnen we desalniettemin afleiden dat niet alleen leden van sociaal-culturele verenigingen, museumbezoekers, etc., maar óók (club)sporters zich sociaal betrokken voelen en blijk geven van een zin voor inburgering. De relaties die we hier vaststellen zijn echter zwakker dan deze tussen, bijvoorbeeld, het opleidingsniveau en de diverse houdingen. De hier bestudeerde opvattingen worden meer beïnvloed door de kansen die men gekregen heeft inzake scholing dan wel door het al dan niet participeren in (club)sport.

8. DISCUSSIE EN CONCLUSIE

In deze bijdrage werd bestudeerd of actieve sportdeelname een positieve bijdrage kan leveren in de totstandbrenging van sociale contacten en sociale cohesie. Daarvoor werden empirische analyses uitgevoerd op basis van twee grootschalige databestanden, met name de APS-surveys en de PF/SBV-studies. Het beschikbare onderzoeksmateriaal maakt het mogelijk om uitspraken te formuleren over hoe de sportbeoefening geëvolueerd is in de afgelopen decennia, hoe de sportvoorkeuren gewijzigd zijn, welke sociale groepen in sterkere mate actief aan sport doen, hoe het gesteld is met de clubgeorganiseerde en de individuele sportparticipatie en welke sociale opvattingen (niet-)sporters erop na houden.

Mede door toedoen van de toegenomen welvaart, de gemiddelde stijging van het opleidingsniveau en de verspreiding van de massamedia in de afgelopen halfeeuw, is eveneens de populariteit van de sportbeoefening sterk gestegen in Vlaanderen. Meer

mensen, voornamelijk steeds meer vrouwen en ouderen, komen nu actief met sport in contact of krijgen daar de kans toe. De sterkste toename in sportbeoefening vond plaats in de jaren zeventig. Zoals in heel wat andere Noord- en West-Europese landen wordt deze periode gekenmerkt door de aanvang van een actief Sport voor Allen-beleid (cfr. DaCosta & Miragaya, 2002; Vanreusel et al., 2002). Zonder enige twijfel heeft de Sport voor Allen ook in Vlaanderen voor een ommekeer gezorgd in de bevordering en de verspreiding van de sportbeoefening op grote schaal (Scheerder et al., 2002a: 113 e.v.). Met de stijging van de sportparticipatie is eveneens het maatschappelijke draagvlak van de sport toegenomen. Hier liggen onmiskenbare perspectieven om via de sport bij te dragen tot de heropbouw van het sociale weefsel.

Dat de actieve sportdeelname in de afgelopen decennia duidelijk aan populariteit gewonnen heeft, impliceert evenwel niet dat er geen sprake meer zou zijn van een sociale differentiatie betreffende de mate van sportbeoefening. Er blijft een sterke samenhang bestaan tussen het sportgedrag en sociale achtergrondkenmerken als geslacht, leeftijd en socio-economische status. Opleiding en leeftijd blijken nog steeds zeer invloedrijke, zoniet de belangrijkste determinanten te zijn van het sportgedrag. De sociale stratificatie stellen we niet enkel vast voor de algemene sportdeelname, maar ook voor de sportvoorkeur: mensen met een verschillende sociale achtergrond houden er andere preferenties op na. Deze resultaten komen in grote lijnen overeen met studies uit Nederland (zie De Haan & Breedveld, 2000; Breedveld, 2003; Van der Meulen, 2003). Ze geven aan dat door sportbeoefening mensen met elkaar in contact kunnen komen, doch evenzeer dat via dit medium mensen zich op een actieve manier van elkaar trachten te onderscheiden. Een positief punt is evenwel dat de sociale verschillen geleidelijk kleiner geworden zijn gedurende de laatste decennia (Scheerder, 2003). Tezamen met de groeiende populariteit biedt dit voor de sport alvast iets betere mogelijkheden om een rol van betekenis te spelen in het genereren van sociaal kapitaal.

In de afgelopen tien jaar is het actief participeren in teamsporten er lichtjes op achteruit gegaan, terwijl het aantal solosporters eerder toegenomen is. Het gaat hier echter om beperkte verschuivingen. Hieruit afleiden dat mensen steeds minder de voorkeur geven aan in groep of in traditionele context aan sport te doen, is bijgevolg voorbarig. Bovendien kunnen we geen daling vaststellen van het aantal clubsporters. Dat is in tegenstelling tot de situatie in Nederland, waar de clubparticipatie anno 1999 lager ligt dan medio jaren tachtig (zie De Haan & Breedveld, 2000; Breedveld, 2003; Knol et al., 2002; Van der Meulen, 2003). Om actief aan sport te doen, trekken mensen in Vlaanderen nog altijd in grote getale naar de sportclub. Daarenboven is de clubsportsector zich in de afgelopen decennia steeds minder sociaal-selectief gaan opstellen. Sociale verschillen blijken zich nu eerder voor te doen in de anders- of niet-georganiseerde sport. In plaats van een daling van het actieve sportclublidmaatschap, is er sprake van een verschuiving in het soort lidmaatschap: steeds meer sporters beoefenen in clubverband een sporttak met een gezondheidsbevorderend karakter. Traditionele competitiesporten, zoals atletiek, voetbal en zaalvoetbal, zien het aantal actieve leden daarentegen gestaag verminderen. Dit alles neemt niet weg dat er nog steeds sterke sociale verschillen te bespeuren vallen in de clubgeorganiseerde sportsector. Populaire clubsporten als tennis, badminton en wielertoerisme, maar ook

volleybal, basketbal en zwemmen blijven voornamelijk mensen uit dezelfde sociale geledingen aanspreken. Bovendien vormt dezelfde sport beoefenen of in eenzelfde club sportactief zijn geen garantie dat mensen uit diverse sociale geledingen elkaar treffen.

De actieve deelname aan sport – al dan niet in een clubgeorganiseerde context – vertoont een duidelijke negatieve samenhang met een aantal anti-sociale opvattingen. Globaal genomen onderschrijven clubsporters én niet-clubsporters in vergelijkbare mate dezelfde waarden die collectieve actie mogelijk maken. Niet alleen de participanten die hun sport beoefenen in een sportvereniging, maar ook de anders- of niet-georganiseerde sporters claimen zich solidair, tolerant en open op te stellen in hun sociale contacten. Net als participanten van een aantal andere vrijetijdsbestedingen, waaronder museumbezoekers en leden van een sociaal-culturele vereniging, geven bijgevolg óók (club)sporters blijk van een zin voor inburgering. Deze uitkomsten liggen in de lijn van de onderzoeksresultaten die we terugvinden bij Breedveld (2003: 269-273), Breedveld en Van der Meulen (2002/2003: 44-46), Elchardus et al. (2000: 19-22; 2001b: 115-118), Hooghe (2002: 91) en Seippel (2002: 15-16). Tezamen met de overige bevindingen geeft dit aan dat (club)sport een ontmoetingsplaats is en kan beantwoorden aan een maatschappelijke behoefte tot affiliatie en het opbouwen van een sociaal netwerk. Er is echter geen enkele garantie dat men in sociaal heterogene omgevingen gaat sporten. Het is best mogelijk dat men nog altijd voornamelijk met gelijken in contact komt via sport.

Hoewel we hier onmiskenbaar beduidende verbanden kunnen vaststellen tussen sportdeelname en een aantal sociale attitudes, dient toch ook een belangrijke kanttekening geformuleerd. In het sociaal kapitaalonderzoek bestaat onzekerheid omtrent de causale richting van de samenhang tussen participatie en democratische opvattingen die participanten erop na houden. Concreet: bevordert de actieve (club)sportbeoefening de vorming van sociaal kapitaal (socialisatie), of ligt het verband juist omgekeerd en komen individuen met een aanleg voor sociale interactie gemakkelijker in contact met de (georganiseerde) sport, waardoor haast automatisch een concentratie optreedt van meer democratisch-geïnspireerde burgers (selectieve recrutering)? Heel wat bronnen in het sociaal kapitaalonderzoek betogen dat de relatie tussen vrijwillige (verenigings)participatie en het onderschrijven van een meer democratisch waardepatroon een selectie-effect betreft, en geen – of althans in mindere mate – socialisatie-effect (Hooghe, 2002: 33-34; Stolle, 1999: 269-270). Dat we in deze studie enkel een beroep kunnen doen op cross-sectionele data impliceert dat hier geen uitspraken geformuleerd kunnen worden over de richting van de causaliteit. Daarvoor is longitudinaal of (quasi-)experimenteel onderzoek aangewezen (Elchardus et al., 2001b: 108; Hooghe, 2002: 74; Stolle, 1999: 270). Elchardus et al. (2001b: 109) stellen evenwel een test voor die een socialisatie-effect moet kunnen aantonen, namelijk door na te gaan of de vroegere participatie tijdens de jeugd zijn sporen nalaat op de houdingen en de mate van sociale integratie tijdens de volwassenheid. Deze auteurs verwijzen hier onder meer naar de deelname aan sport in verenigingsverband. Als namelijk het vroegere lidmaatschap een effect heeft op de huidige attitudes, dan zou men kunnen veronderstellen dat de participatie een invloed uitoefent op de sociale integratie, eerder dan andersom. Onze data geven evenwel geen eenduidige bevin-

dingen met betrekking tot de actieve sportbeoefening op jongere of zelfs jeugdige leeftijd (hier enkel te bepalen aan de hand van een vroeger lidmaatschap van een sportclub).

Voor alle analyses in deze bijdrage geldt bovendien dat we geen rekening hebben kunnen houden met de intensiteit van de sportbeoefening, de duur van het lidmaatschap van een sportvereniging, de communicatiepatronen onder de participanten, etc. Ook andere onderzoeksvragen blijven onbeantwoord omdat het basismateriaal vooralsnog niet voor handen is om er een empirisch antwoord op te geven. Hoe is bijvoorbeeld de individuele sportbeoefening geëvolueerd? We weten enkel dat vandaag iets minder dan een derde van de sportievelingen uitsluitend op deze manier aan sport doet, maar kunnen slechts gissen of zich hier een dalende dan wel stijgende trend voordoet. Er is ook bijzonder weinig geweten over sportverbanden die niet tot de traditionele sportclub herleid kunnen worden. 'Groepjes' van joggers en recreatieve fietsers die men meer en meer in het straatsbeeld opmerkt zonder dat er echt sprake is van een clubstructuur, bevorderen ongetwijfeld ook het leggen van sociale contacten. Of zijn ze juist een verlengstuk van de relaties die men heeft opgebouwd op de werkvloer? Is er een transfer van relaties ontstaan in de sport, naar buiten de sport? Kent niet alleen de sportbeoefening, maar ook de netwerkvorming via de sport een sociaal gelaagd patroon? Spelen geslacht, leeftijd en sociale status met andere woorden een rol in het leggen van sociale contacten via de sport? Sporten mensen vooral met vrienden die ze al hadden, of is de sport het relatiebureau bij uitstek? Er zijn bovendien steeds meer aanwijzingen die erop wijzen dat, in tegenstelling tot wat gemakkelijk naar voor geschoven wordt en ondanks de stijgende populariteit van de sportbeoefening, de sport niet de belangrijkste vrijetijdscontext is waarin mensen sociale contacten leggen, noch dat er meer met anderen aan sport gedaan wordt dan aan andere vrijetijdsbestedingen zoals cultuur of uitgaan (zie bijvoorbeeld Elling, 2002; Breedveld, 2003).

Een beleid dat de positieve effecten van actieve sportdeelname wil aanwenden – waaronder deze van sociaal-integratieve aard – moet op de eerste plaats een beleid zijn dat de kansenongelijkheid inzake sportbeoefening sterk minimaliseert of zelfs wegwerkt. Vaak en gemakkelijk wordt de sport een belangrijke rol toegeschreven in het verwezenlijken van sociale integratie en inburgering. Empirische bevindingen die deze vermeende functie hard moeten maken, blijken echter schaars en weinig eenduidig. Het onderzoek naar de relatie tussen actieve sportdeelname en sociaal kapitaal staat dan ook nog in zijn kinderschoenen. Dat maakt bijvoorbeeld dat het onderzoeksmateriaal dat deze relatie in kaart kan brengen, vooralsnog afkomstig is uit meerdere surveys. Een meer op maat toegesneden onderzoek is bijgevolg vereist om meer verfijnde uitspraken te formuleren omtrent sport en sociaal kapitaal. Zeker voor een beleid dat meer en meer refereert aan de sociaal-integratieve betekenis van sport(beoefening) vormt dit een belangrijke uitdaging. Toekomstig onderzoek zal de bevindingen uit deze studie dan ook verder moeten aanvullen en wellicht ook nuanceren.

VOETNOTEN

(1) In het *Strategisch Plan voor Sportend Vlaanderen* werden voor de eerste maal in de geschiedenis van het Vlaams sportbeleid, systematisch de missie, de kerntaken, de strategische doelstellingen en de kritische succesfactoren omschreven betreffende het te voeren sportbeleid, alsook een fasering van deze beleidsmaatregelen.

(2) In de APS'99 gaat het om respondenten tussen 16 en 75 jaar.

(3) De gegevens over het einde van de jaren zestig laten enkel toe over de sportbeoefening 'ooit' en 'na het dertigste levensjaar' te rapporteren. Over het *actuele* sportgedrag kunnen alleen uitspraken geformuleerd worden met betrekking tot de PF'79, de SBV'89 en de SBV'99. In deze bijdrage zullen we op de eerste plaats de bevindingen over het actuele sportgedrag bestuderen.

(4) Ook bij de Vlaamse jongeren is er sprake van een progressie, maar de vooruitgang is minder uitgesproken als bij de volwassenen (Scheerder et al., 2003a).

(5) Het feit dat zowel het aantal beoefende sporttakken (cfr. Scheerder et al., 2001: 392) als het aantal actieve lidmaatschappen (cfr. tabel 3) toegenomen is in de afgelopen decennia, laat echter vermoeden dat van een langdurig en sterk geengageerd clublidmaatschap niet langer meer sprake is. Vandaag proeven sportievelingen van diverse sporten en combineren ze lidmaatschappen van meerdere sportverenigingen zoals ze naar de televisie kunnen kijken: al zappend.

(6) Uit een eigen verwerking van club- en ledenaantallen die verzameld werden in het kader van een grootschalige inventaris van sportdisciplines en –federaties in Vlaanderen (Van Vlaenderen & Bulcaen, 2000), kwam naar voor dat anno 1999 in Vlaanderen circa 23 019 sportverenigingen operationeel zijn die tezamen 1 700 975 actieve lidmaatschappen tellen. Denksporten, duivensport, hondenafrichting en vinkenzetten werden in deze berekening buiten beschouwing gelaten.

(7) Dat hier enkel de erkende sporttakken in rekening gebracht worden, heeft tot gevolg dat het merendeel van bijvoorbeeld de voetbal-, basketbal- en wielerclubs niet in de aantallen verwerkt konden worden. In de beschouwde periode waren de Koninklijke Belgische Basketbalbond (KBBB) en de Koninklijke Belgische Wielrijdersbond (KBWB) nog niet opgesplitst in een Vlaamse en een Waalse vleugel. Voor de Koninklijke Belgische Voetbalbond (KBVB) is dit tot op heden nog steeds niet het geval.

(8) Enkel de negatieve houdingen ten aanzien van de out-group, i.c. migranten, werden voor deze schaal in aanmerking genomen. Het concept 'etnocentrisme' impliceert in principe ook de positieve houdingen ten aanzien van de in-group; deze houdingen werden in onze analyse evenwel niet mee opgenomen.

(9) Voor een theoretische en methodologische uitdieping van de hier opgesomde waardehoudingen verwijzen we naar Billiet (1998), Elchardus & Glorieux (2002), Elchardus & Heyvaert (1990), Hooghe (2002), Waege & Agneessens (2001) en Waege & Billiet (1998).

(10) Alleen de respondenten die voor alle items een mening hebben geformuleerd, werden in aanmerking genomen.

BIBLIOGRAFIE

APS/MVG (2000), *Vrind 1999. Vlaamse Regionale Indicatoren.* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

APS/MVG (2001), *Vrind 2000. Vlaamse Regionale Indicatoren.* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

APS/MVG (2002), *Vrind 2001. Vlaamse Regionale Indicatoren.* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

APS/MVG (2003), *Vrind 2002. Vlaamse Regionale Indicatoren – 10de editie.* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

APS/MVG (2004), *Vrind 2003. Vlaamse Regionale Indicatoren.* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Beck, U. (1992), *Risk society. Towards a new modernity.* London: Sage.

Billiet, J. (1998), Sociaal kapitaal, levensbeschouwelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België. *Tijdschrift voor Sociologie* 19(1): 33-54.

Bollaert, L., Stoffen, M., De Knop, P., Corijn, E., Matthijs, K., Neefs, H. & Delanghe, L. (2000), *Toerisme, recreatie en vrijetijd in Vlaanderen anno 2000* (Onderzoek in opdracht van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Administratie Wetenschap & Innovatie). Brussel/Leuven: VUBrussel/Onderzoekseenheid Vrijetijd, Toekomst & Beleidsplanning / KULeuven/Departement Sociologie.

Bourdieu, P. (1978), Pratiques sportives et pratiques sociales. In: HISPA (Ed.). *7ème Congrès international de l'Association Internationale de l'Histoire de l'Education Physique et du Sport* (HISPA Congrès, Paris; 1978). (pp. 17-37). Paris: Institut National du Sport et de l'Education Physique.

Bourdieu, P. (1986), The forms of capital. In: J.G. Richardson (Ed.). *Handbook of theory and research for the sociology of education*. (pp. 241-258). New York (NY): Greenwood.

Bourdieu, P. (1991), Sport and social class. In: C. Mukerji & M. Schudson (Eds.). *Rethinking popular culture. Contemporary perspectives in cultural studies*. (pp. 357-373). Berkeley (Cal.): University of California Press.

Bral, L. (Ed.) (1998), *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en waardeonderzoek*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Breedveld, K. (2003), Sport en cohesie. De relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. In: K. Breedveld (Ed.). *Rapportage sport 2003*. (pp. 247-283). Den Haag: Sociaal & Cultureel Planbureau.

Breedveld, K. & Van der Meulen, R. (2002/2003), Vertrouwen in de sport. Een empirische analyse van de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. *Vrijetijdstudies* 20(2): 37-49.

Carton, A. & Loosveldt, G. (2000a), *Basisdocumentatie culturele verschuivingen in Vlaanderen 1996-2000* (Onderzoeksverslag Departement Sociologie/Afdeling Dataverzameling & Analyse). Leuven: KULeuven/Departement Sociologie.

Carton, A. & Loosveldt, G. (2000b), *Procesevaluatie van de dataverzameling in het kader van het meetinstrument: culturele verschuivingen in Vlaanderen 2000* (Onderzoeksverslag Departement Sociologie/afdeling Dataverzameling & Analyse 24). Leuven: KULeuven/Departement Sociologie.

Carton, A., Verbelen, J. & Van Geel, H. (2003), *Basisdocumentatie onderzoek 'Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2003'*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Coleman, J.S. (1988), Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology* 94: S95-S121.

Collins, M.F. (2003), Social exclusion from sport and leisure. In: B. Houlihan (Ed.). *Sport and society. A student introduction*. (pp. 67-88). London: Sage.

DaCosta, L.P. & Miragaya, A. (Eds.) (2002), *Worldwide experiences and trends in Sport for All*. Aachen: Meyer & Meyer Sport.

De Haan, J. & Breedveld, K. (2000), *Trends en determinanten in de sport. Eerste resultaten uit het AVO 1999* (Werkdocument 68). Den Haag: Sociaal & Cultureel Planbureau.

De Knop, P., De Martelaer, K., Theeboom, M., Van Engeland, E. & Van Puymbroeck, L. (1994), *Sport als integratie voor migrantenjongeren* (Samenvatting van de onderzoeksprojecten naar de integratiemogelijkheden van migrantenjongeren door sport, uitgevoerd in opdracht van het Koninklijk Commissariaat voor het Migrantenbeleid, het Bloso en de Koning Boudewijnstichting). Brussel: Koning Boudewijnstichting.

De Knop, P. & Hoyng, J. (1998), *De functies en betekenissen van sport*. Tilburg: Tilburg University Press.

De Mol, A., Redig, G. & Heughebaert, H. (2000), *BuurtBal 1989/2000 magazine - >10 jaar BuurtBal. Een overzicht.* Brussel: Koning Boudewijnstichting.

De Mol, A., Willems, T. & Willems, R. (1995), *Sportclubs bekennen kleur*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Elchardus, M. & Glorieux, I. (Eds.) (2002), *De symbolische samenleving. Een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes*. Tielt: Lannoo.

Elchardus, M. & Heyvaert, P. (1990), *Soepel, flexibel en ongebonden. Een vergelijking van twee laat-moderne generaties*. Brussel: VUB Press.

Elchardus, M., Hooghe, M. & Smits, W. (2000), *Tussen burger en overheid. Een onderzoeksproject naar het functioneren van het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen* (Samenvatting van de onderzoeksresultaten: oorzaken en gevolgen van middenveldparticipatie, deel 1; TOR Rapport 2000/5). Brussel: VUBrussel/TOR.

Elchardus, M., Hooghe, M. & Smits, W. (2001a), De vormen van middenveldparticipatie. In: M. Elchardus, L. Huyse & M. Hooghe (Eds.). *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap*. (pp. 15-46). Brussel: VUBPress.

Elchardus, M., Hooghe, M. & Smits, W. (2001b), De werken van het middenveld. In: M. Elchardus, L. Huyse & M. Hooghe (Eds.). *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap*. (pp. 105-134). Brussel: VUBPress.

Elchardus, M. & Smits, W. (2002), *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*. Brussel: VUBPress.

Elling, A. (2002), *Ze zijn er (niet) voor gebouwd. In- en uitsluiting in de sport naar sekse en etniciteit*. Nieuwegein: Arko Sports Media.

Fukuyama, F. (1995), *Trust. The social virtues and the creation of prosperity*. New York, NY: Free Press.

Goyvaerts, W. (1994), *Buurtvoetbal. Een doelpunt voor integratie* (Eindrapport over de actie '92-'93). Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Hooghe, M., Elchardus, M. & Smits, W. (2001), Wie participeert er (nog)? In: M. Elchardus, L. Huyse & M. Hooghe (Eds.). *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap*. (pp. 47-77). Brussel: VUBPress.

Hooghe, M. (2002), *Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Een onderzoek naar de relatie tussen verenigingsleven en democratische politieke cultuur*. (Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam; doctoraatsproefschrift).

Jacobs, T. & Stoffelen, D. (1998), *Cultuurdeelname in Vlaanderen in 1994-1995* (Cultuurstudies 3). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

Knol, F., Maas-de Waal, C., Roes, T., Breedveld, K. & De Hart, J. (Eds.) (2002), *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal & Cultureel Planbureau.

Knops, G., Balliu, J., Theeboom, M., De Knop, P. & Walgrave, L. (1992), *Sport als integratie. Kansen voor maatschappelijk kwetsbare jongeren*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Klingemann, H.-D. & Fuchs, D. (Eds.) (1995), *Citizens and the state* (Beliefs in Government 1). Oxford: Oxford University Press.

Laporte, W., Bollaert, L., De Knop, P., Taks, M., Verhoeven, M., Duysters, A. & Van Bunder, D. (1997), *Het vrijwilligerswerk in een veranderende sportwereld. Een empirische studie inzake de ontwikkeling van professionele deskundigheid*. Brussel: Interuniversitair Onderzoekscentrum voor Sportbeleid.

Lemaître, J. (Ed.) (2003), *Vlaanderen gepeild!* Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Lemaître, J. & Van Geel, H. (Eds.) (2001), *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en burgeronderzoek 2001*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Lin, N. (2001), *Social capital. A theory of social structure and action* (Structural Analysis in the Social Sciences 19). Cambridge: Cambridge University Press.

Martens, L. (1997), *Strategisch plan voor sportend Vlaanderen*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Kabinet van de Vlaamse minister van Cultuur, Gezin & Welzijn.

Moens, M. & Scheerder, J. (2004), Social determinants of sports participation revisited. The role of socialization and symbolic trajectories. *European Journal of Sport & Society* 1(1): 35-49.

Ostyn, M., Simons, J., Beunen, G., Renson, R., Van Gerven, D. (Eds.) (1980), *Somatic and motor development of Belgian secondary schoolboys. Norms and standards.* Leuven: Leuven University Press.

Pauwels, G. & Scheerder, J. (2004), *Tijd voor vrije tijd? Vrijetijdsparticipatie in Vlaanderen: sport, cultuur, media, sociale participatie en recreatie* (Stativaria 32). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek, in druk.

Portes, A. (1998), Social capital. Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology* 24: 1-24.

Putnam, R. (1993), *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton (NJ): Princeton University Press.

Putnam, R. (1995), Bowling alone. America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6(1): 65-78.

Putnam, R. (1996), The strange disappearance of civic America. *American Prospect* 24: 34-48.

Putnam, R.D. (2000), *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York (NY): Simon & Schuster.

Renson, R. (1973), *Sociokulturele determinanten van de somatische ontwikkeling, de motorische vaardigheid en het sportgedrag van 13-jarige Belgische jongens*. (Leuven: KULeuven – Instituut voor Lichamelijke Opleiding; doctoraatsproefschrift lichamelijke opvoeding).

Scheerder, J. (2003), *Gelijke speelvelden? Sociale gelaagdheid van de vrijetijdssport vanuit een sociaal-cultureel veranderingsperspectief*. (Leuven: KULeuven – Faculteit Lichamelijke Opvoeding & Kinesitherapie; doctoraatsproefschrift lichamelijke opvoeding).

Scheerder, J. (2004), *De vrijetijdssport in verhouding tot processen van individualisering en inburgering. Van 'clubsport' naar 'egosport'?* Brussel: Belgisch Olympisch & Interfederaal Comité / Belgian Olympic Academy.

Scheerder, J., Dehaese, J. & Vanreusel, B. (Eds.) (2003a), *Jeugdsport in cijfers. De sportdeelname van jongeren in Vlaanderen in 2000 tabellen en grafieken* (CD-rom met steun van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Administratie Cultuur/Afdeling Jeugd & Sport). Tielt: Lannoo.

Scheerder, J. & Pauwels, G. (2002), *Vlaanderen sportief gepeild! Resultaten van de APS-survey 1999* (Stativaria 26). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Scheerder, J., Pauwels, G. & Vanreusel, B. (2003b), Vlaanderen sportief gepeild: wie participeert niet? Ontwikkelingen in en determinanten van (club)sportinactiviteit. In: J. Lemaître (Ed.). *Vlaanderen gepeild!* (pp. 231-268). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Scheerder, J., Taks, M., Vanreusel, B. & Renson, R. (2002a), *30 jaar breedtesport in Vlaanderen: participatie en beleid. Trends 1969-1999* (Sport & Maatschappij 1). Gent: Publicatiefonds voor Lichamelijke Opvoeding.

Scheerder, J. & Vanreusel, B. (2002), *Actieve sportbeoefening in Vlaanderen. Technisch verslag van de SBV'99 met enkele cijferreeksen*. Leuven: ACCO.

Scheerder, J., Vanreusel, B., Taks, M. & Renson, R. (2001), Is de actieve sportbeoefening in Vlaanderen gedemocratiseerd? Over de sociale gelaagdheid van de sportdeelname gedurende de periode 1969-1999. *Tijdschrift voor Sociologie* 22(4): 383-417.

Scheerder, J., Vanreusel, B., Taks, M. & Renson, R. (2002b), Social sports stratification in Flanders 1969-1999. Intergenerational reproduction of social inequalities? *International Review for the Sociology of Sport* 37(2): 219-245.

Seippel, Ø. (2002), *Sport and social capital. Theoretical clarifications, empirical investigations – the case of Norway* (Paper presented at the 15th ISA World Congress of Sociology; Brisbane; 2002).

Simons, J., Beunen, G., Renson, R., Claessens, A., Vanreusel, B. & Lefevre, J. (Eds.) (1990), *Growth and fitness of Flemish girls. The Leuven Growth Study* (HKP Sport Science Monograph 3). Champaign (Ill): Human Kinetics.

Stolle, D. (1999), Onderzoek naar sociaal kapitaal. Naar een attitudinale benadering. *Tijdschrift voor Sociologie* 20(3/4): 247-281.

Taks, M. & De Knop, P. (2002), Sport en vrijwilligers. In: P. De Knop, B. Vanreusel & J. Scheerder (Eds.), *Sportsociologie. Het spel en de spelers*. (pp. 220-227). Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.

Taks, M., Renson, R. & Vanreusel, B. (1991), *Hoe sportief is de Vlaming? Een terugblik op 20 jaar sportbeoefening 1969-1989* (Rapporten van de Onderzoekseenheid Sociaalculturele Kinantropologie 13). Leuven: KULeuven/Instituut voor Lichamelijke Opleiding.

Uslaner, E.M. (1999), Vrijwilligerswerk en sociaal kapitaal. Effecten van vertrouwen en religie op participatie in de Verenigde Staten. In: P. Dekker (Ed.). *Vrijwilligerswerk vergeleken. Nederland in internationaal en historisch perspectief* (Civil Society & Vrijwilligerswerk 3). (pp. 181-205). Den Haag: Sociaal & Cultureel Planbureau.

Van Bottenburg, M. & Schuyt, K. (1996), *De maatschappelijke betekenis van sport*. Arnhem: NOC*NSF.

Van Dellen, T.J. (1981), *Sport en systeem. De systeem-functionalistische sociologie van de sport en het sportonderwijs*. Haarlem: De Vrieseborch.

Van der Meulen, R. (2003), Beoefening. In: K. Breedveld (Ed.). *Rapportage sport 2003*. (pp. 71-97). Den Haag: Sociaal & Cultureel Planbureau.

Van der Poel, H. (2002), De rol van sport in de sociale opbouw van nieuwbouwwijken. In: P. De Knop, B. Vanreusel & J. Scheerder (Eds.) *Sportsociologie. Het spel en de spelers.* (pp. 171-178). Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.

Van Meerbeek, R. (1977), *Structurele analyse van de sportclubs in Vlaanderen*. Leuven: KULeuven/Instituut voor Lichamelijke Opleiding.

Van Vlaenderen, B. & Bulcaen, F. (2000), *Atlas van de sport. een aanzet tot inventarisatie van alle sportdisciplines en alle sportfederaties in België, Vlaanderen en West-Vlaanderen.* Brugge: Provinciebestuur West-Vlaanderen/West-Vlaamse Sportpromotie.

Vanfraechem-Raway, R. & Levarlet-Joye, H. (2000), *Le sport et le volontariat* (Société & Sport 5). Bruxelles: Fondation Roi Baudouin.

Vanreusel, B. (2003a), Sport and integration policies by public authorities. Between neo-functionalism and practical theory. In: I. Hartmann-Tews, B. Rulofs & S.A. Luetkens (Eds.). *Sport and social order. Challenges for theory and practice* (Proceedings of the 2nd ISSA World Congress of Sociology of Sport & 36th Annual Meeting of the International Sociology of Sport Association (ISSA); Cologne; June 18-21, 2003). (p. 135). Cologne: German Sport University.

Vanreusel, B. (2003b), Sport and integration policies in local, national and international public authorities. A critical analysis. In: E. Müller, H. Schwameder, G. Zallinger & V. Fastenbauer (Eds.). *Abstract book* (Proceedings of the 8th Annual Congress of the European College of Sport Science (ECSS); Salzburg; July 9-12, 2003). (p. 16). Salzburg: University of Salzburg – Institute of Sport Science.

Vanreusel, B. & Bulcaen, F. (1992), *De sociale betekenis van sportdeelname* (Rapporten van de Onderzoekseenheid Sociaalculturele Kinantropologie 15). Leuven: KULeuven/Instituut voor Lichamelijke Opleiding.

Vanreusel, B., Taks, M. & Renson, R. (2002), Belgium – Flanders. Origins, development and trends of Sport for All. In: L.P. DaCosta & A. Miragaya (Eds.). *Worldwide experiences and trends in Sport for All*. (pp. 379-400). Aachen: Meyer & Meyer Sport.

Verbelen, J. & Carton, A. (2003), *Procesevaluatie van de dataverzameling in het kader van het meetinstrument 'Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen 2003'*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Vincke, J. & Cloes, M. (2004), *Meer samen, beter toegankelijk. De maatschappelijke kracht van de sport verkend*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Vlaams Parlement (2000a), Beleidsnota Sport 1999-2004 ingediend door de heer Johan Sauwens, Vlaams minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Ambtenarenzaken en Sport. *Stuk* 157 (1999-2000)-1: 202 e.v.

Vlaams Parlement (2000b), Beleidsbrief Sport. Beleidsprioriteiten 2000-2001 ingediend door de heer Johan Sauwens, Vlaams minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Ambtenarenzaken en Sport. *Stuk* 440 (2000-2001)-1: 859 e.v.

Vlaams Parlement (2001), Beleidsbrief Sport. Beleidsprioriteiten 2001-2002 ingediend door de heer Bert Anciaux, Vlaams minister van Cultuur, Jeugd, Sport, Brusselse Aangelegenheden en Ontwikkelingssamenwerking. *Stuk* 876 (2001-2002)-1: 1875 e.v.

Vlaams Parlement (2002), Beleidsbrief Sport. Beleidsprioriteiten 2002-2003 ingediend door de heer Guy Vanhengel, Vlaams minister van Sport en Brusselse Aangelegenheden. *Stuk* 1394 (2002-2003)-1: 3070 e.v.

Waege, H. & Agneessens, F. (2001), Impressies over sociale relaties, waarden en tradities. Vijf jaar vragen naar de verhouding tussen individu en gemeenschap. In: J. Lemaître & H. Van Geel (Eds.). *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en burgeronderzoek 2001*. (pp. 133-156). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Waege, H. & Billiet, J. (1998), Individualisme. Een kwestie bij de eeuwwende? In: L. Bral (Ed.). *Vlaanderen gepeild! De Vlaamse overheid en waardeonderzoek*. (pp. 13-44). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap/Administratie Planning & Statistiek.

Tabel 4. Evolutie van het lidmaatschap van een sportvereniging in Vlaanderen bij aanvang van de 21ste eeuw, percentages i.f.v. totale populatie (o.b.v. APS/MVG, 2000: 129; APS/MVG, 2002: 283; APS/MVG, 2003: 264; APS/MVG, 2004: 192; Elchardus et al., 2001a: 34; Pauwels & Scheerder, 2004)

	TOR'98	*APS'99*	*APS'01*			*APS'02*			*APS'03*			
			m	*v*		*m*	*v*		*m*	*v*		*m*	*v*
Nooit lid	58,8	48,3	*40,1*	*56,5*	57,5	*45,8*	*69,4*	55,2	*44,8*	*65,2*	59,2	*49,9*	*68,4*
Vroeger lid	16,4	22,0	*25,6*	*18,3*	18,0	*21,9*	*14,0*	20,5	*24,2*	*17,0*	18,9	*23,2*	*14,6*
Passief lid	2,6	2,7	*3,0*	*2,4*	2,6	*3,7*	*1,4*	2,2	*2,9*	*1,6*	1,5	*1,7*	*1,2*
Actief lid	**20,0**	**20,5**	***23,8***	***17,2***	**19,5**	***23,9***	***15,0***	**19,3**	***23,4***	***15,4***	**17,9**	***21,1***	***14,8***
Bestuurslid	2,1	2,2	*3,5*	*1,0*	2,4	*4,7*	*0,1*	2,7	*4,7*	*0,8*	2,6	*4,2*	*1,0*

APS = Administratie Planning & Statistiek, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap; APS'99 = incl. 16- en 17-jarigen
TOR = Onderzoeksgroep Tempus Omnia Revelat, VUB

Tabel 5. Evolutie van het aantal federaties/clubs/leden in Vlaanderen 1974-1999, m.b.t. erkende sportfederaties

	1974(*)	*1985*	*1986*	*1987*	*1988*	*1989*	*1990*	*1991*	*1992*	*1993*	*1994*	*1995*	*1996*	*1997*	*1998*	*1999*
N federaties	81	71	72	72	73	74	76	78	79	80	82	88	86	87	87	88
N clubs	7.027	13.098	13.428	13.607	14.117	13.734	13.645	13.958	13.173	13.407	14.379	14.873	14.988	15.150	15.108	15.125
N leden	436.882	762.777	774.637	805.997	840.596	828.142	865.162	954.414	948.359	972.240	1.033.444	988.691	996.252	1.009.718	1.013.052	1.037.431

(Bron: Bloso, Vlaamse Sportfederatie)
(*) Zie Van Meerbeek (1977)

Tabel 7. *Resultaten van de multinomiale logistische regressieanalyse voor de logit om een specifieke attitude niet of minimaal te onderschrijven (naar Scheerder et al., 2003b: 265-266)*

	Utilitair individualisme		*Etnocentrisme*		*Politiek Wantrouwen*		*Onveiligheid-gevoel*		*Traditionalisme*	
	%[a]	OR	%	OR	%	OR	%	OR	%	OR
actuele sportdeelname	37/25	1,820***	47/26	1,606**	42/22	1,948***	40/25	(ns)	37/21	1,520*
ref. cat.: geen actuele sportdeelname										
Nagelkerke R²	14,1		21,2		15,0		17,1		17,0	
alleen actuele vrije sport	36/25	1,629**	47/26	1,632**	42/22	2,033***	39/25	(ns)	34/21	1,453*
actuele clubsport (+ actuele vrije sport)	38/25	1,830**	43/26	(ns)	42/22	1,760**	42/25	(ns)	42/21	1,718**
ref. cat.: geen actuele sportdeelname										
Nagelkerke R²	13,9		21,4		15,1		17,4		17,5	
actuele clubsport	39/27	1,731*	46/26	(ns)	44/21	1,833**	43/23	1,622*	43/21	1,632*
alleen actuele vrije sport + vroeger clubsport	35/27	(ns)	54/26	1,858*	41/21	1,866*	47/23	1,802*	42/21	(ns)
alleen actuele vrije sport + nooit clubsport	36/27	1,496*	43/26	(ns)	42/21	2,166***	35/23	(ns)	30/21	(ns)
geen actuele sportdeelname + vroeger clubsport	17/27	0,460*	26/26	(ns)	28/21	(ns)	33/23	(ns)	23/21	(ns)
ref. cat.: nooit clubsport + geen actuele sportdeelname										
Nagelkerke R²	14,5		21,6		15,4		17,6		17,9	
lid sociaal-culturele vereniging	41/29	2,149***	48/35	1,716**	41/30	1,528*	43/31	1,553*	34/28	(ns)
ref. cat.: geen lid sociaal-culturele vereniging										
Nagelkerke R²	14,3		21,2		14,2		17,7		16,8	
lid lokaal-actieve vereniging[b]	38/31	(ns)	43/37	(ns)	41/32	(ns)	44/32	(ns)	33/29	(ns)
ref. cat.: geen lid lokaal-actieve vereniging										
Nagelkerke R²	13,5		20,9		14,0		17,1		16,6	
lid van een vereniging (incl. sportclub)	35/26	1,638**	38/37	(ns)	37/27	(ns)	37/29	1,402*	32/26	(ns)
ref. cat.: geen lid van een vereniging										
Nagelkerke R²	13,9		20,9		14,0		17,4		16,6	
naar een sportwedstrijd gaan	32/31	(ns)	42/34	(ns)	38/28	(ns)	38/30	(ns)	34/26	(ns)
ref. cat.: nooit										
Nagelkerke R²	13,3		20,7		13,9		16,8		17,1	
naar ballet, dans, theater en/of toneel gaan	40/22	2,612***	46/29	1,953***	42/23	2,108***	39/27	1,700**	35/24	1,366*
ref. cat.: nooit										
Nagelkerke R²	15,9		21,9		15,7		18,0		16,9	
naar concert en/of festival gaan (rock, pop, klassiek, jazz, blues, folkloristisch, traditioneel)	38/23	1,957***	48/24	1,958***	43/20	2,304***	41/24	1,706**	38/19	1,848***
ref. cat.: nooit										
Nagelkerke R²	14,3		21,7		15,9		17,8		17,6	
museum, tentoonstelling en/of galerij bezoeken	38/22	2,699***	47/22	2,721***	42/19	2,566***	37/28	(ns)	34/23	1,496*
ref. cat.: nooit										
Nagelkerke R²	16,3		23,3		16,5		17,3		17,3	
naar de bibliotheek gaan	35/26	1,538*	46/25	(ns)	41/20	1,605**	40/23	(ns)	37/19	1,547*
ref. cat.: nooit										
Nagelkerke R²	13,5		20,6		14,4		17,3		17,0	

In elk model wordt er gecontroleerd voor de invloed van leeftijd, geslacht en opleiding.
*p<.05 **p<.01 ***p<.001; (ns) = niet-significant
[a] percentage van respondenten die houding het minst onderschrijft, voor respectievelijk groep die eigenschap wél heeft versus groep die eigenschap niet heeft (bv. wél sportdeelname vs. geen sportdeelname) (*)
[b] exclusief sportverenigingen
(Bron: APS'02-survey)

(*) Zo zeggen 37% van de sportbeoefenaars eerder niet-utilitair individualist te zijn versus 25% van de niet-sportbeoefenaars.